

választja el a szájhagyományozásnak ezt a területét a megkomponált s hagyományozott szerkezeti formákat őrző népmesétől, hogyan közelednek a mesei előadáshoz s a formának, szerkesztésnek milyen tényezői választják el mégis következetesen ezt a két területet. Nem kívánom azt se felsorolni, hogy egyes mesetípusokhoz, azok összefüggéséhez milyen jó anyagot ad ez a moldvai csángó kötet s csak utalok arra, hogy pl. Bilibók János történetét (45 k) balladai formában több ízben közölte már ugyancsak lészpedi előadásban Domokos Pál Péter (pl. A moldvai magyarság 1941, 268) s a két szöveg egybevágó tényei tanulságosan bizonyítják, hogy ugyanegy történet két műfaji alakban élhet kis területen is. Igen hasznosnak tartjuk gazdasági néprajzi vonatkozású, híedelmekre, szokásokra stb. vonatkozó kérdéseit, s éppen ezért fájjaljuk, hogy csak a mese-mondással, mesehallgatással kapcsolatos kérdéseket nem tette fel előadónak. Bizonyára ezekre a kérdésekre is seregestül kapta volna (s kaptuk volna mi is) a fontosabbnál fontosabb válaszokat.

A moldvai csángók jelenéről szótva egy helyen ezt írja Hegedűs: »Gazdasági téren

máris olyan sokat tanultak letelepedésük óta, hogy az az út, amit megtettek, évszázadok fejlődésmentét süríti össze néhány évben. Ezt a nagy fejlődést maguk is látják és tudatosan figyelik.« (12 l.) Közöl szöveget a paraszti tudatban beálló változás ilyen természetű anyagából is Hegedűs, pl. a tsz. alakulásával kapcsolatban, de ezen a téren minél több szövegközlésre van szükségünk, a születő új dokumentumai, az átalakuló falu dokumentumai igen értékesek számunkra, bizonyos szempontból a legértékesebbek. A hiányérzet azonban nem csökkenti Hegedűs nagy érdemeit, hogy mind bevezetőjében, mind szövegközlése során erre a kérdésre gondosan ügyelt.

Mindezt nem a könyv érdemének csökkentésére vetettük föl, hanem azért, hogy nyílt vita során tisztázzuk az előttünk álló feladatokat. Aki ma az alkotó nép életét vizsgálja, aki a hagyományozott s a ma születő népköltéssel foglalkozik, igyekezzék minél teljesebben, minél átfogóbban ismertetni összegyűjtött anyagát. Mi Hegedűstől ezt a részletes nyelvtudományi elemzést várjuk.

Ortutay Gyula

SÓTÉR ISTVÁN: EÖTVÖS JÓZSEF

Nagy Magyar Írók, Művelt Nép Könyvkiadó, 1951

Sóter István könyve újabb értékkel gazdagította irodalomtörténetírásunkat. A fel-szabadulás óta ez a könyv adja az első átfogó képet a nagy kritikai realista író életművéről. Helyesen mutatja meg Eötvös pályájának legfontosabb állomásait. Részletesen elemzi a legjelentősebb, legismertebb alkotásait, de foglalkozik olyan művei elemzésével is, amelyeket mindeddig elhanyagoltak. Nagyon alapos munkát végzett a szerző abból a célból, hogy megértesse Eötvös magatartásának ellentmondásait. Az adatok tömegét tárja elénk, hogy mélyebben lássunk a kulisszák mögé, hogy felismerjük, milyen szándékok vezették a reformkorszak e kiemelkedő alakját nagy, haladó művei megrásakor és mégis miért nem tudott következetesen kitartani a haza érdekeinek szolgálata mellett.

A könyv általában helyes értékelést ad a művekről, arra törekszik, hogy elemzései során közel hozza, megelevenítse a problémákat s a művek keletkezését kapcsolatba hozza a társadalmi kérdésekkel, valamint az író helyzetével. Néhol abba a hibába esik, hogy túlságosan belemerül a politikai helyzet

elemzésébe és kevesebb tér jut az irodalmi művészi szempontok fejtegetésére.

A könyv szerkezeti felépítésével, az ismertetett kérdések egymásutánjával általában egyetérthetünk, de nem mindig érthetünk egyet az arányokkal. Nemcsak arra gondolunk itt, amit az előbbiek során említettünk, hogy az arány irodalmi és történelmi elemzések között nem mindig szerencsésen oszlik meg, hanem az irodalmi elemzéseken belül is fennáll bizonyos aránytalanság. Míg *A Jalu jegyzőjével* 17 oldalon keresztül foglalkozik, a *Magyarország 1514-ben* számára alig jut valamivel több 11 oldalnál. Az utóbbinak ilyen mértékű háttérbeszorítását semmi nem indokolja!

Nagyon hosszúra nyúlna, ha mindazokat a gondolatokat, amelyeket a könyv olvasása ébreszt, megírnánk, ezért csak néhány súlyponti kérdést ragadunk ki és főleg azokat a részeket, amelyekkel valamilyen oknál fogva nem érthetünk egyet.

Sóter — nagyon helyesen — törekszik arra, hogy Eötvöst az irodalmi folytonosságba beállítsa és helyesen emeli ki Kőlcseynek

Eötvösre gyakorolt hatását. Kétségtelen, hogy sok minden áll Eötvösre is, ami Kőlcseyre jellemző. Kőlcsey szembefordulását a feudális jennel, a jobbágykérdésben való állásfoglalását Eötvösnél is megtaláljuk. Az a megállapítás is helyes, hogy Eötvös a forradalom előtt következetesen folytatja azt, amit Kőlcsey megkezdett. De a sok rokonvonalás ellenére, van mégis egy lényeges különbség a kettejük politikai nézetei között, és ezt Sötér figyelmen kívül hagyja. A nemzeti függetlenség ügye Kőlcseynél fontos szerepet játszik. Eötvös ebben a kérdésben egyáltalán nem lát tisztán. Az igaz, hogy Kőlcsey 1838-ban meghal, tehát nem tudjuk, mit tett volna 1848-ban. De szabadságharcot váró versei (Rákóczi hajh, Bercsényi hajh!, A szabadsághoz) vagy a Lengyelek ügyében elmondott beszéde és még sok más megnyilatkozása ékes bizonyíték arra, hogy Kőlcsey ezen a téren messzebb jutott és tisztábban látott Eötvösnél. És bár fennáll, amit Sötér a köztük lévő hasonlatosságokról elmond, mégis e nélkül a különbség nélkül csak féligazság.

Jelentős állomás Eötvös életében és Sötér könyvében is *A karthauzi*. A felszabadulás előtti polgári értékelésekkel szemben helyesen mutat rá arra, hogy ez a regény nem egyszerűen valami érzelmes, világfájdalmas szerelmi történet, hanem arról a nagy kérdésről szól: hová tart az emberiség, szükségszerű-e, hogy a feudalizmust a pénzarisztokrácia uralma váltsa fel, ide kell-e vezetnie a forradalomnak? Helyesen látja a szerző, hogy az idegen környezet éppen nem a hazai problémáktól való elfordulást jelenti, hanem a francia helyzet Magyarország fejlődésének, jövőjének szempontjából érdekli az író. Hiba ennél a résznél, hogy a »proletariátus« kifejezést nem pontosan használja. Átvesszi Eötvös »proletárius« szavát anélkül, hogy figyelembevenné, Eötvösnél ez nem a munkásosztályt jelenti, hanem a szegényeket általában. Amikor Sötér a regény végső tanulságával foglalkozik, így ír: »Íme, a regény eszmei kifejelete, vívódásokban, váltságokban megérlelődött gyümölcse.« Nem érezzük, hogy Eötvös nagyszerű jóslata az emberiség nemes céljának eléréséről a regényből magából következne, annak eszmei kifejelete volna. Ez nem a regény végtanulása, magukból az eseményekből nem lehetne ilyen optimista kicsengésű végszavakat várni. A művészi elemzés megkívánta volna, hogy erre a szerkezeti törésre a szerző rámutasson. A *karthauzi*-val kapcsolatban van még egy helytelen megállapítása. Azt írja Sötér Eötvös realizmusra törekvéséről: »Az író *többet* akart, csak éppen szándékainak megvalósításában gátolta a mű túlságos líraisága«. Ez a fogalmazás idealista. A mű líraisága nem az írójától függetlenül, azon

kívül létező valami, hanem az író módszere, stílusa. Másrészt a líraiság nem akadály a realizmusnak. Ha ez így állna, akkor realista versről egyáltalán nem is lehetne beszélni.

Részletesen ismerteti a könyv a centralisták programját, tevékenységét és ez igen fontos Eötvösnek, az írónak a megértéséhez is. De nem fogalmazza meg világosan, nem foglal állást azonnal és félreérthetetlenül abban a kérdésben, miért jelentette a haladást ebben az időben a megerendés fenntartása, mit jelentett a nemzeti függetlenségért vívott harcban a megyék nemesi ellenállása. Ezt a hibát azért emeljük ki, mert hasonló többször is elkövet. Mondanivalójában általában benne van a dolgok lényege, de sokkal közérthetőbb lenne, ha az alapvető kérdéseket kezdetben leszögezné. Az egész tárgyalást áttekinthetőbbé tenné az ilyen elhatárolás által. Nem fogalmazza meg pl. sehol ilyenformán, hogy a *Magyarország 1514-ben* első realista történelmi regényünk, vagy *A falu jegyzője*-ről nem mondja el mindjárt az elején, hogy első kritikai realista regényünk. És ilyenféle példát lehetne még többet felhozni.

Térjünk most rá *A falu jegyzője* kérdésére. Megállapíthatjuk, hogy az egész könyvben ez a regény kapta a legnagyobb súlyt. A legtöbb elmélyüléssel, a legszélesebb perspektívában az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja Sötér. Kétségtelen, hogy ez a regény meg is érdemli azt a szeretetet, amellyel a szerző foglalkozik vele. Sötér Istvántól olvastunk már egy hosszabb tanulmányt e regényről, a Magyar Klasszikusok *Falu jegyzője* kiadványa előszavát 1950 őszén. Mennyiben jelent előrehaladást ez az új értékelés avval a korábbival szemben? Mindenekelőtt szembetűnő, hogy ez az újabb értékelés sokkal közelebb hozza a művet, több részletlen keresztül igyekszik jellemezni, megismertetni Eötvös mély szatírját. Elénk állít néhány igen jellemző alakot, helyzetet, élőbbé teszi elemzését, jobban érzékelteti Eötvös széleskörű társadalomábrázolását. A pozitívumok mellett azonban fogyatékoságok is mutatkoznak ebben *A falu jegyzője* képből. Itt sem mutat rá Sötér arra — mint ahogy nem tette ezt az 1950-es értékelésben sem — hogy Eötvös Tengelyi sorsán nem vélte végig a kritikát és nem veszi tudomásul, hogy ez a regény egyik legfőbb fogyatékosága. Másik problématis rész a nemesség vezető szerepével kapcsolatos. A könyv 44. lapján a következőket olvashatjuk: »*A falu jegyzőjébe* agitativ erejű lapokat illeszt az író, melyeken hol szónoki hévvel, hol hideg jogászai érveléssel a nemesi alkotmány s a feudális állapotok tarthatatlanságát bizonyítja. A nemesség, »a nemzet nagy rokkantja«

nem maradhat tovább vezető osztály: ime a hatalmas vádbeszéd vissza-visszatérő tanulsága. « Véleményünk szerint ezt a tanulmányt Eötvös nem akarja a regényben levonni. Annál furcsább Sötérnek ez a megállapítása, mert alig néhány lappal később maga emeli ki egy másik idézetet, azokat a sorokat, amelyek helyesen válaszolják meg a feltejt kérdést: hogyan képzei el Eötvös az ország átalakulását? »A nemesség megyei rendszerével a sáncokat épített maga körül, melyek mögött kiváltságait századokon keresztül védelmezni tudta a törvények ellenis. De ha már ez állapotot változtatni nem akarjuk (márpedig ebben a fogalmazásban benne van az, hogy nem akarja! — T. A.), e sáncok mögé miért nem vesszük be a népet is? » — Ez az ellentmondás a két idézett rész között azt bizonyítja, hogy a szerző egy fontos kérdésben nem gondolta következetesen végig, mit akar az író kifejezni. A nemesi vezetésről nem mondott le Eötvös, de nem mondott le Kossuth sem, senki Petőfi előtt!

Helyesen értékeli Sötér Viola szerepét a regényben, jól fejt ki, mit akar Eötvös rajta keresztül bemutatni. Hiba azonban, hogy egyáltalán nem említi meg azt a nem lényegtelen szempontot, hogy Viola betyár. Ez szinte érthetetlen. De ez a kisebb baj. A másik — ennél súlyosabb — Viola alakjának művészi értékelésével kapcsolatos. Sötér azt mondja Violáról, hogy benne Eötvös »valóságos, hiteles, éppen nem idealizált típust teremtett« (53. l.). Bármennyire együttérzünk is Violával és rajta keresztül az egész elnyomott nép sorsával, bármennyire tudjuk, hogyan bántak a Nyúzók a jobbágyokkal és bármennyire is nagy tettek tartjuk Eötvös részéről ezt a szolidaritás-állást, mindez nem jelentheti azt, hogy szemet hunyunk a regény realista ábrázolási módszerének egyes fogyatékoságai felett. Viola a maga makulátlan tisztaságában, jóságában, szinte fenéklenségében inkább népmesei hős, mint hús-vér alak, semmi esetre sem mondható el róla, hogy »éppen nem idealizált típus.« Itt lehet megemlíteni a mű elemzésének azt a hiányosságát, hogy elvi síkon nem foglalkozik az alakok reális vagy nem reális voltával, nem elemzi olyan szempontból őket, hogy társadalmilag tipikus helyzetüket mennyire sikerül az írónak egyéni körülményekkel, jellemvonásokkal életszerűvé tenni. A *jalu jegyzője* elemzése után, egy következő fejezetben tér rá Sötér Eötvösnek *A jalu jegyzője*-ben kifejtett írói elveire és itt is csak utalás-szerűen. Helyesebb lett volna ezeket az elveket magával a regénnyel összekapcsolva tárgyalni. Ennek során lehetett volna bővebben foglalkozni a regénnyel kapcsolatos esztétikai problémákkal is. Mindezen fogyatékoságok ellenére is *A jalu jegyzője*

elemzése igen értékes része a könyvnek, kiemelkedik az ismertetett művek sorából.

Azonban *A jalu jegyzője* erényeinek hangsúlyozása Sötér könyvében — mint erre már korábban utaltunk — bizonyos mértékben háttérbe szorítja a *Magyarország 1514-ben* értékeit. Sok szempontból elmélyülten, alaposan foglalkozik a Dózsa-regény problémáival is, igyekszik feleletet adni a műben rejlő ellentmondások okaira, kiemeli sok értékes tulajdonságát, mégis az a benyomásunk, hogy nem állítja egészen a megérdemelt helyre. Ezt mutatja a terjedelem viszonylagos rövidsége. És ez a formai tényező természetesen tartalmi mozzanatokat is rejt magában. Egyes fontos kérdésekkel nem foglalkozik megfelelő súllyal, ez a hibák egyik forrása. A másik, ennél is jelentősebb fogyatékoság az, hogy a műben túl nagy hangsúlyt kapnak az író látásában, ábrázolásában meglévő korlátok, míg *A jalu jegyzője*-ben ezeket — mint Tengelyi értékelésénél is láthattuk — nem mindig veszi tudomásul. Nem helyes szemszögből vizsgálja ezt a regényt az aki — bármennyire is elismeri értékeit — nem az 1845-től megtett fejlődés szempontjából, hanem 1848 őszének látószögéből nézi. Ez az álláspont egyszersmind azt is jelenti, hogy Sötér bizonyos szempontból visszafejlődést lát e műben, *A jalu jegyzője*-hez viszonyítva. Így ír egy helyen: »Eötvös *A jalu jegyzője*-ben még távol áll Széchenyitől, de a *Magyarország 1514-ben* már megközelíti azokat a rémképeket, amelyek Kossuth »vizsgálása« miatt támadnak Széchenyiben, s amelyeknek ebben az időben már gyakran ad kifejezést.« (65. l.). Ezzel a felfogással nem tudunk egyetérteni. A *Magyarország 1514-ben* fejlődést mutat *A jalu jegyzője*-hez viszonyítva is. Hogy a forradalom kérdése közben napirendre került (Galíciai események hatása), az fokozta Eötvös tisztánlátását az osztályellentétek élesedésének felismerésében, a néptömegek jelentőségének meglátásában, és mindez híven tükröződik is a Dózsa-regényben. Maga az ábrázolás is fejlettebb módszerekre vall. A minden esemény, párbeszéd mögött ott feszülő osztályellentét, az egyén sorsának szoros összefonódása a társadalmi-történelmi helyzettel, magas művészi fokon jelenik meg ebben a regényben, és az 1845 óta megtett fejlődés írói-politikustól egyaránt elvitathatatlan. Ezzel természetesen mi sem akarjuk elmosni a forradalomtól való félelem okozta korlátokat, csak azt akarjuk kiemelni, hogy azért, mert 45-ben nem volt napirenden a forradalom kérdése és Eötvös közvetlenül nem foglalt ezzel kapcsolatban állást, észre kell vennünk a 47-ig megtett újabb fejlődést. Nem emeli ki Sötér azt sem, hogy ez az első realista történelmi regényünk és ebből következik, hogy arra sem mutat rá, milyen körülmények

tették lehetővé létrejött hazánkban. Helyes az a megállapítás, hogy Eötvös regénye magasabbrendű Kemény Zsigmondénál, aki — mint a könyv írja — »inkább értekező módszerrel próbálja megeleveníteni a történelmet.« A rangsorolás tehát helyes, de az indokolás nem kielégítő. Nemcsak az életszerű ábrázolás tekintetében nagyobb Eötvös *Magyarországa* Kemény regényeinél, hanem éppen a társadalmat-történelmet mozgató valódi erők meglátásában, ábrázolásában. Sőtér fogalmazása szerint azt is hihetné valaki, hogy Kemény teljes politikai tisztánlátással nyúlt a történelem művészi feldolgozásához — ami nyilvánvalóan nem áll fenn. Itt említjük meg azt is, hogy Kemény Zsigmonddal szemben a könyv szerzője általában túlságosan elnéző. Egy későbbi fejezetben Kemény *Forradalom után* című, eléggé el nem marasztalható írásáról úgy nyilatkozik, hogy azt csupán »többnyire fenntartással kell fogadnunk«. De térjünk vissza a Dózsa-regényhez. Helyesen állapítja meg Sőtér, hogy Telegdi alakjában egy magaformájú arisztokratát akar az író bemutatni, és hogy a tárnokmester sorsán keresztül Eötvös pesszimista forradalomszemlélete nyilatkozik meg. De meg lehet világítani ezt arról az oldalról is, hogy Eötvös társadalmi tisztánlátása milyen élesen megmutatkozik, amikor azt bizonyítja: az elnyomottak Telegdivel, nem mint a »jó főúr«-ral, hanem mint az ellenséges, kizsákmányoló osztály képviselőjével állnak szemben. Ez az osztályszempontú társadalomlátás lépten-nyomon megtalálható ebben a regényben. Hiányossága a regény elemzésének, hogy az egyházon belüli osztályellentéteket, az alsópapság és felsőpapság ellentétét nem emeli ki, pedig Lőrinc alakjával elég tüzetesen foglalkozik egyébként.

Összegezve a Dózsa-regényről elmondottakat: sok helyes meglátás jellemzi, de a kelleténél erősebben húzza alá ellentmondásosságát és nem emeli ki eléggé figyelemreméltó értékeit. Nem látja a fejlődést *A falu jegyzője* óta.

A könyv hátralévő részében sok értékes adatot tár fel a szerző, amelyek megmutatják Eötvösnek, a politikusnak helyét és viszonyait. Van azonban egy látszólag csupán fogalmazási hiba, amelyet nem hagyhatunk szó nélkül. Eötvös 1848 őszén — mint tudjuk — elhagyva miniszteri székét, megszököik az országból. Ennek okait részletesen elefhi Sőtér, majd így ír: »Végzetes lépésére Eötvöst a pesti utcán- és a bécsi udvarban lejátszódó események egyaránt kényszerítették (Én emeltem ki. T. A.). Ez a kifejezés — bár tudjuk, hogy Sőtér István véleménye azóta gyökeresen megváltozott — mégis

emlékeztet Eötvös tettének 1948-as Forum-beli értékelésére.

Eötvösnek *A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra* című állambölcseleti művét — melyet a multban érdemén felül dicsőítettek — helyesen értékeli a könyv. Rámutat, hogy ez a mű lényegében liberális burzsoá értékelését adja a viszonyoknak és a maga korában is reakciós volt az az alapmeggyőződése, hogy a forradalmak kora végetért. Hibája ennek a fejezetnek, hogy nem foglalkozik elég mélyen avval a kérdéssel, mi az oka, hogy Eötvös a francia forradalom hármass jelszavából a testvériség elvét a nemzetiségével cserélte fel. Ami a szabadság és egyenlőség eszméjét illeti, Sőtér szerint Eötvös itt »két, merőben önkényes ellentétet« próbál feloldani. Nézetünk szerint Eötvös helyesen ismerte fel, hogy a burzsoá társadalomban ez az ellentét megvan, tehát nem önkényesen állította be ezt a tételt. Az más kérdés, hogy ő azért végső fokon megmarad a burzsoá liberális állásponton. Részletesebben lehetett volna foglalkozni e műnek a kommunizmusra vonatkozó részével. Kissé szétszórtan, tesz róla ugyan észrevételeket, de nem foglalja össze Eötvös véleményét. Ő — akárcsak a kor más ellenforradalmi gondolkodói — úgy képzeli, hogy a kommunizmus szükségszerűen ismét önkényuralomhoz vezetne. Ebben is — mint az egész mű során — az mutatkozik meg, hogy Eötvös egyáltalán nem ismeri a gazdasági élet törvényeit.

Újat ad a könyv Eötvös novelláinak elemzésével. A parasztság életét mutatják be ezek az elbeszélések, többnyire idilli ábrázolásban. Érdekesnek tartjuk Sőtérnek azt a megállapítását, hogy a paraszti »egymásrautaltság« narodnyik álláspontjának gyökereit innen, a liberális ideológiából látja kisarjadni. Kiemeli a paraszti novellák sorából a *Molnár leányt*, amely túlnő az idilli kereten és leleplezi a gögös kulákot. Valóban úgy érezzük, hogy ez a novella érdemtelenül szorult mindmáig háttérbe és igaza van Sőtérnek, amikor ebben a régi Eötvös néhány pozitív vonását látja felcsillanni.

Bírálatunk végére érve le akarjuk szögezni, hogy bár a könyv némely fogyatékoságának nagyobb hely jutott, mint az elismerő szavaknak, ezeknek a hibáknak ellenére is — mint az elején erre már utaltunk — igen jelentős, lényegében jó, helyes úton járó, értékes műnek tartjuk Sőtér István könyvét. Meggyőződésünk, hogy bizonyos fogyatékoságai ellenére is nagymértékben hozzájárul a helyes Eötvös-kép kialakításához.

Tamás Anna